

Peter Ribnikar

ZEMLJIŠKI KATASTER KOT VIR ZA ZGODOVINO

Predavanje na 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev, Celje, 29. sept.—2. okt. 1982

Beseda kataster je latinskega izvora srednjega veka. Du Cange jo razlaga kot knjigo¹ (kodeks), v kateri so ocenjena imetja, posest po lastnikih. Slovar slovenskega jezika razlaga besedo kataster kot uradni popis zemljišč² na določenem območju glede na obliko, obseg, kakovost, kulturo in posestništvo. V bistvu imamo pri tem opravke v zvezi s popisom zemljišč, ki ga izvede država zaradi pridobitve kriterijev za določitev enotne davčne odmere na zemljo. Z zemljiškim katastrom država evidentira vse podatke o zemljiščih, in to s stališča lastništva zemljišč in njihovih pravnih pravic, kakor tudi glede obsega in površine zemljišča, njegove lege in oblike, katastrskega razreda, katastrske kulture, njegove uporabe in donosnosti, na katerega se navezuje dohodek in z njim povezana davčna odmera. Že v zakonskih besedilih, ki so narekovali izdelavo katastrskih operatov, je razvidno, da je kataster nastal kot pripomoček in osnova za odmero dohodka od zemljišč, torej zemljiškega davka.

Z ozirom na nastanek ločimo tri katastrske operate, nastale od srede 18. do 1. polovice 19. stoletja. Vsi trije katastrski operati se imenujejo po avstrijskih cesarjih, ki imajo zaslugo, da so bili izdelani. To so terezijanski, jožefinski in franciscejski katastrski operati, ki imajo z ozirom na svojo sestavo vsak svoje značilnosti. Za terezijanski kataster moremo reči, da ima v smislu današnjega tolmačenja katastra le nekaj potez sodobnega katastrskega operata. Jožefinski kataster ima v pogledu izmere določene pomanjkljivosti, medtem ko za franciscejski katastrski operat lahko rečemo, da je bil zelo dober.

Terezijanski katastrski operat nima vseh značilnosti katastra. Vsebuje popis nosilcev pravnih pravic do zemlje, uporabo zemljišč v okviru štirih katastrskih kultur, napovedi dohodka in podložniških obveznosti. Podatki, zajeti v tem katastrskem operatu, izkazujejo razdrobljenost zemljiške posesti ter razvid podložniških obveznosti do zemljiškega gospoda. Operat predstavlja, po vsebini svojih sestavnih delov in tudi v pogledu zajetja napovedi in izmere, evidenco dominikalnih in kmečkih zemljišč v poskusu poenotenja obdavčenja dohodkov od zemljišč, ki ga je nameravala izvesti cesarica Marija Terezija. Pri tej nameri zemljišča niso bila izmerjena, temveč je bila njihova velikost ocenjena po poprečni količini posejanega žita, velikost travniških zemljišč je bila ocenjena po poprečnem donosu sena in otave, izražena v eno ali dvovprežnih vozovih, velikost gozdnih parcel pa so ocenili po količini dnevnega dela v gozdu. Pri terezijanskem katastrskem operatu imamo opravka z zelo pavšalno izmero zemljišč, dohodki od zemljišč pa so bili napovedani deloma v denarju, deloma pa v naturalijah.

Izvedba davčne rektifikacije in katastra, ki jo je napovedala cesarica Marija Terezija na Kranjskem s patentom z dne 12. 8. 1747,³ je bila naložena Glavni komisiji ter lokalnim komisijam. Za izvedbo napovedi so bila dana posebna navodila,⁴ v katerih je bil tudi določen rok za izvedbo napovedi. Ta rok je bil zelo kratek, in sicer je bil za to odmerjen čas od 23. aprila do 15. junija 1748. Deželna komisija na Kranjskem se s predpisanim rokom ni strinjala⁵ in je menila, da v tako kratkem času ni mogoče opraviti tako zahtevnega dela. Komisija je še navedla, da te naloge

¹ Robert Messner, *Der Franziszeische Grundsteuerkataster*, str. 61.

² Slovar slovenskega knjižnega jezika II, Ljubljana 1975, str. 298.

³ AS, zbirka patentov, patent 12. 8. 1747; Marjan Britovšek, *Razkroj fevdalne agrarne strukture*, Ljubljana 1964, str. 148.

⁴ AS, Gr. A. XV, Krumperk, fasc. 8. Navodila za izvedbo napovedi s. d.; Britovšek, str. 27.

⁵ Britovšek, str. 27.

v predpisanem roku ne more opraviti tudi zavoljo tega, ker so številni graščinski uradniki nepismeni in da tudi med oskrbniki ter upravitelji graščin mnogi ne obvladajo nemščine. Dela na izvedbi davčnih napovedi so le počasi napredovala, tako da je morala država roke prijav večkrat podaljšati. Poleg tega je bilo tudi delo revizijskih komisij, ki so morale napovedi soočati z uradnimi listinami, urbarji, potrdili in drugim gradivom, zlasti z vpisi v imenjsko knjigo iz leta 1618.⁶ Lokalne komisije, ki so napovedi preverjale, so nepravilne napovedi predlagateljem vračale in od njih zahtevale, da jih popravijo. Manjše popravke so komisije same vpisale v napovedi. Določeno je bilo, da morajo kmetje dati svoje napovedi ločeno od zemljiških gospodarjev. Za dominikalno posest so šteli le tisto posest, ki je bila vpisana že leta 1618 v imenjsko knjigo, ostalo dominikalno posest, ki so jo zemljiški gospodarji pridobili z odvzemom od kmetov in so jo po letu 1618 priključili v dominikalni obrat, pa je bilo treba posebej popisati in napovedati. To zemljo so registrirali kot novoobdavčena imenja. Komisija je pripravila za napoved posebne obrazce, v katere je bilo treba vpisati vse podatke o posesti in njenih dohodkih. Terezijanski katastrski operat sestavljajo trije deli, in sicer: 1) kmečke ali rustikalne napovedi; 2) zemljiškosposke ali dominikalne napovedi; 3) obračunske tabele.⁷

Dominikalne napovedi terezijanskega katastrskega operata so bile izpolnjene na obrazcih A, B, C in D.⁸ Obrazec A je bil namenjen napovedi dohodkov od dominikalnih zemljišč, ki so jih zemljiški gospodarji obdelovali v svoji režiiji. V obrazce je bilo po določenih rubrikah treba vpisati vsa zemljišča v okviru naslednjih katastrskih kultur: njive, travniki, vrtovi, pašniki in gozdovi. V posebne rubrike je bilo treba vpisati podatke o lokacijah in imenih zemljišč, število zemljiških parcel iste katastrske kulture, za njivske parcele in za vrtove tudi velikost posamezne parcele, izražene v količini posejanega žita v mernih ljubljanske veljave, napoved o setvi strniščne ajde, število travnikov in pridelek sena in otave, ki so ga napovedali v eno ali dvovprežnih vozovih, napoved ravninske in planinske paše ter gozdov. Pri gozdovih je bilo treba dati ločeno napoved za gozdove s trdim lesom in gozdove z mehkim lesom. Graščine so morale podati napoved tudi za količino stavbnega lesa in lesa za kurjavo.

Obrazec B je bil namenjen zajetju napovedi za vinograde, ki jih je zemljiški gospodar obdeloval v svoji režiiji. V posamezne rubrike obrazca so zajeti podatki o imenu in lokaciji vinograda, številu vinogradov, njihovi površini, preračunani na mernike in pridelek vina v čebrih. Napoved vina je bilo treba podati v dveh kakovostnih razredih in sicer kot dobro in slabo vino. Nadalje je bilo v obrazce treba dati napoved o pridelovanju ozimne rži v vinogradu. Ocenitev donosa vinograda je morala biti izražena v denarju nemške veljave. V obrazec so morali navesti tudi dajatve v denarju ali vinu, ki so jih morali dajati podložniki desetinskim gospodarjem.

Obrazec C je zajel napoved dohodkov od dominikalnih mlinov in drugih obratov na vodni pogon ter napoved za dohodke od ribnikov. V obrazec je bilo treba vnesti podatke o imenu mlina in vode, ki je mlini poganjala, število kamnov ali stop, letni dohodek od mlina ter letne izdatke za vzdrževanje mlina. Za ribnike je bilo treba navesti podatke o ribah, nalovljenih v ribniku.

Obrazec D je vseboval tabele o napovedi dohodkov gospodarstva za vse podložniške obveznosti, ki jih je dobil zemljiški gospodar. Podatki so zbrani v tabelah po posameznih vaseh, in sicer sumarno za vsakega posameznega podložnika. Podložniške obveznosti so bile urbarialne dajatve v žitu ali denarju, dajatve v tlaki, o vrednosti pašnih in gozdnih pravic, pravic do lesa in stelje, malih pravic, prediva; nadalje so šteli med dohodke zemljiškega gospodarja še dohodek od primščine, od odkupa, za plačane pristojbine pri izdelavi podložniških listin in prejemke za plačevanje 10 ali 20 pfeniga. Zemljiški gospodarji so morali v obrazec D vnesti tudi svoje izdatke, ki so jih imeli s poravnavo letnega davka, kontribucijo, remanenčni davek,

⁶ Britovšek, str. 149.

⁷ Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS. Ljubljana 1960, str. 80.

⁸ AS, Gr. A. XV, Krumperk, fasc. 8. Navodila za izvedbo napovedi s. d.

izdatke za cerkvene ustanove, za župnika, kaplana, mežnarja, izdatke za plače svojih uradnikov in služiteljev, izdatke v zvezi z razglašanjem naznanil, prenašanjem pošte, izdatke za vojsko in za nastanitev vojaštva ter izdatke za popravila svojih poslopij. Napovedi naturalnih dohodkov so morali zapisati v enotni, merski enoti (ljubljski mernik), žitno desetino je bilo treba napovedati na osnovi izračuna šestletnega poprečja, ostalo desetino pa v številu predmetov. Naturalne dajatve, ki so bile preračunane v denarno dajatev, je bilo treba napovedati v goldinarjih in krajcarjih nemške veljave. Dajatev prediva so napovedali v funtih.⁹

Zapisi dominikalnih napovedi so ohranjeni na tiskanih obrazcih, za mnoga gospostva pa tudi na na roko načrtanih in z roko napisanih obrazcih. To kaže, da so morali dominikalne napovedi večkrat popravljati in da niso imeli na razpolago zadosti tiskanih obrazcev.

Rustikalne ali kmečke napovedi so bile zbrane na obrazcih E, F in G.¹⁰ Obrazec E je zajel popis in obseg napovedi kmečke zemlje. Imel je štiri skupine rubrik, v katere je bilo treba vnesti podatke za napoved. Prva skupina rubrik je bila namenjena zajetju podatkov o lastniku posesti, ostale tri rubrike pa so bile pripravljene za napovedi donosa od njiv, travnikov in gozdov. Ta obrazec nam prikazuje strukturo kmečke posesti, tako glede pravnega značaja, kakor tudi glede obsega. Pri lastništvu posesti so zajeti podatki o imenu lastnika, vrsti lastništva (kupno pravo, zakupno pravo) ter velikosti posestva. Razen tega so v rubriko za vpis opravljanja obrtne dejavnosti zapisali še vrsto obrtne dejavnosti, s katero so se ukvarjali kmetje, kajžarji in drugi prebivalci na deželi. V rubrikah, ki so namenjene zajetju napovedi od njiv, travnikov in gozdov, so zapisani podatki o stanju katastrskih kultur te dobe; zlasti je poudarek na pridelku poljščin. Velikost njivskih parcel je izmerjena po posevku ozimne rži in je izražena v mernikih. Posebna rubrika je bila za napoved takih njiv, ki so jih po preteku kolobarskega razdobja pustili nekaj let neobdelane in so jih uporabljali za pašo. Pri njivskih parcelah je bilo treba tudi napovedati pridelek strniščne ajde ter pridelek drugih v deželi razširjenih strniščnih kultur. Napoved dohodka od travnikov so v rubrikah zajeli s podatki o imenu travnika, številu travnikov ter o pridelku sена in otave, izraženem v eno ali dvovprežnih vozovih.

Četrta skupina rubrik je bila namenjena napovedi dohodka od gozdov in pridobivanja lesa. Gozdovi, ki so zajeti v te napovedi, so bili večinoma v skupni lasti soseske, le zelo majhen del kmetov je imel lastne gozdove, kar je tudi razvidno iz zajetih kmečkih napovedi. Velikost gozda je bila zapisana v deželni meri in je bila izražena po dnevih obdelave ter po kakovostnem razredu. Če se je gozd uporabljal za pašo, je bilo treba to v napovedi posebej navesti. Prav tako je bilo treba posebej napovedati ogljarjenje v gozdu, za kar je bilo treba navesti količino pridobljenega oglja. Obrazec je imel še posebno rubriko za pripombe, v katere je bilo vpisati vse lokalne posebnosti, ki jih obrazec ni vseboval in jih tudi ni bilo mogoče zajeti v posamezne rubrike.

Obrazec F je bil namenjen za napovedi kmečkih mlinov in drugih obratov na vodni pogon. Obrazec je po svoji vsebini in sestavi podoben obrazcu C dominikalnih napovedi. Razlika je bila v tem, da je bilo treba navesti v kmečkih napovedih podatek o tem, ali je mlin obratoval na stalni ali nestalni vodi. Iz tega podatka se vidi obratovalni čas in kvaliteta mlina.

Obrazec G je zajel napovedi desetinskih dajatev in kolektur (bere). Pri desetini je bilo treba v napovedi navesti podatke o prejemniku desetine in njeno višino. Pri kolekturah so bile zajete vse nabirne obveznosti podložnikov do duhovnikov; mežnarjev, učiteljev in do drugih oseb, ki so take kolekture dobivali. Kolekture so napovedali v denarju in naturalijah. V obrazcu G so bile zajete tudi dajatve za odvetščino.

⁹ Britovšek, str. 29.

¹⁰ AS, Gr. A. XV, Krumperk, fasc. 8. Navodila za izvedbo napovedi s. d.

Obrazca E in F se po značaju napovedi pokrivata z obrazcema A in D dominikalnih napovedi. Obrazec E, v katerem so zajeti podatki o stanju kmečke posesti, nam daje vpogled v socialno-gospodarsko stanje kmečkih posestev srede 18. stoletja in v funkcioniranje vaške skupnosti oziroma soseske, v okviru katere so izkoriščali gozdove in skupno pašo. Navedba lokacij posameznih zemljišč nam tu pa tam že daje podatek o razdelitvi zemljišč po ledinah. Iz katastrskih napovedi terezijanskega razdobja še ne moremo dobiti pregleda o enotni topografski razvrstitvi zemljišč, ker je bila razcepljenost podložniške zemlje prevelika, saj je bilo na Kranjskem le malo naselij, ki so spadala pod enega zemljiškega gospoda.

Kalkulacijske ali obračunske tabele so bile izdelane na nenatiskanem obrazcu, vendar po enotnem konceptu. Za vsakega nosilca dominikalne posesti sta v kalkulacijskih tabelah zajeti dve skupini podatkov. V prvi skupini so zbrani podatki o velikosti posesti in o stari davčni odmeri, v drugi skupini pa so zapisani podatki o vseh dohodkih za dominikalno in rustikalno posest. Vse te podatke je zbral in obdelal kalkulanti, pregledal in overil pa jih je preglednik. Kalkulant in preglednik sta bila uradnika kresije. Terezijanski katastrski operat je bil izdelan v letih 1748 do 1756. Shranjen je bil pri deželnem sodišču, odkoder je bil prevzet v arhiv.

Jožefinski katastrski operat je nastal dobrih 30 let za terezijanskim. Odraža bistven premik pri popisu, izmeri in napovedi donosa zemljišč. Ta katastrski operat nam podaja tudi izboljšavo sestavnih delov. K temu so nedvomno prispevale terezijansko-jožefinske reforme in ugotovljene pomanjkljivosti pri izvajanju terezijanske davčne reforme ter izpopolnjena organiziranost državne uprave. Država je izvedbo katastrske izmere organizirala preko nabornih okrajev oziroma nabornih gospodstev in sosesk (občin), slednje so prispevale pri izdelavi katastra zelo pomembno delež. Soseske so se pri katastrski izmeri dobro organizirale in so med seboj tudi sodelovale. Župan in izvoljeni odborniki soseske so bili člani komisije za izmero in ocenitev donosa zemljišč. Soseske so v obliki davčne oziroma katastrske občine dobile izoblikovan teritorij, ki je z določenimi korekturami pri nekaterih katastrskih občinah ostal ohranjen do današnjih dni. Katastrska občina je bila temeljna enota, v okviru katere se je izvršil popis, izmera zemljišč in napoved donosa zemljišča. Izmero so v glavnem opravili kmetje, in sicer župan z izvoljenimi odborniki, le v redkih primerih je bil k izmeri pritegnjen inženir.

Za izvedbo katastrskega operata, ki je bil izdelan na osnovi patenta cesarja Jožefa II. z dne 20. 4. 1785¹¹, so bili imenovani naslednji organi: Višja komisija, ki je s svojim delokrogom pokrivala posamezno deželo, podkomisija, katere delokrog je bil teritorij okrožja, in lokalna komisija, ki je izvedla popis in izmero ter ocenitev donosa. Podkomisijo so sestavljali okrožni komisar, ekonom in inženir. Njihov delokrog je bilo usmerjanje meritvenih del na terenu in inštruiranje lokalnih komisij za pravilno delo pri izdelavi katastrskega operata. Lokalno komisijo je vodil uradnik krajevne gosposke, izvedbo meritvenih del pa predstavniki soseske — občine z županom na čelu. Izvajalci del pri popisu in izmeri zemljišč so morali položiti posebno prisego,¹² s katero so se morali zavezati, da bodo svoje delo pošteno, vestno in pravilno opravili.

Delo pri izvedbi je potekalo tako, da so najprej ugotovili in določili meje katastrske občine.¹³ Predstavniki soseske oziroma kasnejše katastrske občine so zato z zastopniki sosednje občine opravili obhod mej in tako določili meje katastrske občine. V okviru posamezne katastrske občine so bila zemljišča razdeljena na osnovi topografske lege na več manjših zaključenih posestnih enot, ki so jih imenovali ledine¹⁴ (nemško Ried), v okviru ledin pa so opravili popis in izmero posameznih zemljiških parcel. V izmero so bile pritegnjene vse zemljiške parcele, od katerih je

¹¹ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785.

¹² AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, priloga Belehrung für die Ortsobrigkeiten, Jurisdizenten oder ihre Stellvertreter und Beamten, wie auch für die Gemeinden, wie sich dieselben bei den bevorstehenden Geschäfte der Aufschreibung, Ausmessung und Fatirung der Gründe zu benehmen haben, § 2. 5.

¹³ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, priloga Belehrung ... § 14. 15.

¹⁴ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, priloga Belehrung ... § 15.

bilo pričakovati kak donos.¹⁵ Pri izmeri posamezne parcele je moral sodelovati lastnik in le v izjemnih primerih je lastnika parcele smel nadomeščati njegov opolno-močenec. Če je bil lastnik parcele iz drugega kraja, ga je morala komisija obvestiti o času merjenja, da je le-ta lahko sodeloval pri merjenju in izmeri ter da je s svojo prisotnostjo tudi prispeval k točni določitvi meje svojega zemljišča. Pri izmeri je sodeloval tudi uradnik za zapis ugotovitev opravljene izmere.

Meritve zemljišč se je opravila s predpisanim merilnim orodjem, ki so ga sestavljali¹⁶:

— lesena letva v točni izmeri ene dunajske klaftre. Ta je morala biti merosodno preverjena, njena dolžina pa je morala biti razdeljena na šest enakih delov, to je šest čevljev,

— merilna veriga ali merilna vrv. Veriga je morala meriti točno deset dunajskih klafter; merilna vrv pa je bila lahko daljša, vendar ne več kot enajst dunajskih klafter. Merilna vrv se je zaradi klimatskih okoliščin krčila oziroma raztezala, zaradi česar jo je bilo treba vedno sproti naravnati. Pri merjenju so merilno vrv nategnili, pod njo pa so polagali merilno letvo ter tako opravili podrobno izmero zemljišča,

— dva lesena kola, ki sta morala biti na spodnjem debelejšem koncu ošiljena. Kola so zabili v tla, med nju pa so ob merjenju napeli merilno verigo oziroma merilno vrv,

— šest do osem lesenih drogov, dolgih najmanj osem do devet čevljev. Drog je moral biti na debelejšem koncu ošiljen, da so ga lahko zabili v tla. Za merjenje na pobočjih in po strminah so potrebovali do tri klaftre dolge droge, s pomočjo katerih so opravili merjenje na strminah. Za merjenje na strminah so bila izdana posebna navodila, s katerimi je bil določen način izmere. V primeru, da komisija, sestavljena iz kmetov, ni bila sposobna opraviti meritve, je merjenje opravil inženir — član podkomisije in so njegovo izmero posebej navedli v fasijo.

Napoved donosa njiv so opravili po enotnih kriterijih, in sicer na osnovi povprečnega letnega donosa glavnih žitnih vrst pšenice, rži, ječmena in ovsa. Za napoved je bilo določeno devetletno poprečje donosa žita, preračunanega v denar, in sicer iz razdobja 1774—1782¹⁷; devetletno poprečje znaša trikratni triletni kolobarski cikel. Napoved pridelka sena in otave s travnikov so morali podati po pridelku, izraženem v centih, napoved za vrtove in sadovnjake so morali dati v smislu napovedi za travnike najboljše kvalitete. Za planine, na katerih se je pridelovalo seno, ali pa so jih dajali v zakup, je bilo treba v napovedi navesti višino vrednosti letnega zakupa. V splošnem je bilo v jožefinski katastrski napovedi treba dati tako napoved, ki je bila določeni katastrski kulturi najbližja. Tako so npr. grmičevje, ki ne predstavlja gozda, napovedali kot pašnik, za vinograde, pri katerih je letni pridelek zelo nihaj, je moral lastnik dati napoved po povprečnem letnem donosu vina, izraženega v vedrih. Napoved za gozdove so dali na osnovi pravega donosa lesa v klaftrah, ločeno za mehki in trdi les. Pri napovedi za gozdove se je bilo treba ozirati tudi na starost gozdnih dreves in na lego gozda.

V patentu je bil določen rok, v okviru katerega naj bi opravili popis, izmero in oceno donosa. Ta rok je bil do konca oktobra 1785.¹⁸ Navedeni rok ni bil realen in so ga morali večkrat podaljšati. Uradno je bilo razglašeno, da so bila dela zaključena, šele meseca februarja 1789.¹⁹

Popis, izmera in ocena donosa napovedi zemljišč jožefinskega katastra je bila dokaj sistematično pripravljena, kar tudi kažejo obrazci²⁰, ki so bili precej poenostavljeni. Obrazci za zajetje podatkov vsebujejo bistvene sestavne dele, ki naj jih ima kataster. To velja zlasti za fasijo — napoved, ki je bila namenjena popisu in izmeri zemljiških parcel in le-ta predstavlja osnovni in bistveni sestavni del tega katastrskega operata.

¹⁵ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, § 1.

¹⁶ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, priloga Belehrung wie die Ausmessung der Gründe von den Gemeinden praktisch zu vollziehen sei, § 6; Messner, str. 94.

¹⁷ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, priloga Belehrung für die Ortsobrigkeiten ... § 29; Karl Lego, Geschichte des österreichischen Grundkatasters. Wien 1950, str. 18.

¹⁸ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, § 5.

¹⁹ AS, zbirka patentov, patent 10. 2. 1789.

²⁰ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, priloga Belehrung für die Ortsobrigkeiten ... § 13.

Za jožefinski katastrski operat so bili pripravljene naslednji trije obrazci: 1) fasija ali napoved, 2) izvleček podrobnejše razdelitve (subreparticijski izvleček), 3) posestni list. Poleg navedenih glavnih obrazcev so bili izdani še nekateri pomožni obrazci, ki so bili namenjeni ocenjevanju donosa in vrednosti pridelkov ter določanju poprečne vrednosti donosa na leto. V obrazcu sumarij so bili pogosto navedeni tudi podatki o načinu izvajanja kolobarjenja v posamezni občini.

Obrazec za fasijo ali napoved vsebuje evidentiranje vseh zemljiških parcel in podatke o vsaki parceli v katastrski občini. V skladu z navodili za izvedbo popisa in izmero je bilo treba v fasiji oštevilčiti vsako parcelo, jo izmeriti in ji določiti njen poprečni donos. Fasija je imela naslednje rubrike:

- tekoča številka zemljišča (zemljiške parcele) po topografski legi,
- ime in priimek imetnika zemljišča, kraj in hišna številka ter katastrska kultura zemljišča,
- stara izmera zemljišča,
- nova izmera zemljišča, izmerjena po kmetih, izmera v klaftrah po dolžini in širini; nova izmera zemljišča, izmerjena po inženirju,
- njive, višina pridelka z njive, navedena v pšenici, rži, ječmenu in ovsu, izmerjena v mernikih,
- travniki, izmera in pridelek sena ter otave za sladko in kislo seno, napoved pridelka v centih,
- vinogradi, površina vinogradov in pridelek vina, ločeno po kvaliteti vina (dobro, slabo), izmerjenega v vedrih,
- gozdovi, izmera v oralih, prirastek lesa, merjenega v klaftrah, ločeno za mehki in trdi les.

Pred izvedbo merjenja so vsako katastrsko občino razdelili na ledine.²¹ Za oštevilčenje ledin so uporabljali rimske številke, za oštevilčenje zemljiških parcel pa arabske. Oštevilčenje zemljiških parcel so v fasiji opravili tako, da je bilo iz oštevilčenja razvidno, koliko zemljiških parcel obsega posamezna katastrska občina in koliko jih šteje posamezna ledina. S tem je bil napravljen pregled številčnega stanja zemljiških parcel v posamezni katastrski občini in v vsaki ledini kot sestavnem delu katastrske občine. Na koncu fasije je bil še izdelan povzetek katastrskega stanja po ledinah:

Fasija predstavlja vezano knjigo, v kateri so po predpisanem obrazcu zajete vse parcele ene katastrske občine. Na začetku fasije je običajno zapisan opis katastrske občine kot celote, potem sledi popis mej vsake ledine ter splošni opis ledine z oziranjem na stanje katastrskih kultur v ledini. Zatem sledi popis posameznih zemljišč v okviru ledin. Ledina predstavlja topografsko zaokroženo celoto zemljiških parcel določene katastrske občine. Meje ledin so oblikovane tako, da se kar najbolj naravno pokrivajo s topografsko zaokroženim predelom v katastrski občini. Topografska konfiguracija zemljišč v okviru katastrske občine je pogojevala tudi število ledin v posamezni katastrski občini.

Izveček podrobnejše razdelitve (subreparticijski izvleček) je zajel podatke o posameznih posestnikih v okviru enega naselja v katastrski občini. Obrazec za omenjeni izvleček ima na prvi strani naslov in ime občine ter številko občine, ki je bila določena v okviru upravne razdelitve določenega nabornega gospostva kot vođečega gospostva. Obrazec ima naslednje rubrike:

- tekoča številka v izvlečku,
- ime posestnika in hišna številka,
- številke zemljiških parcel po fasiji,
- izmera njiv, donos in davčna osnova,
- število parcel travnikov in vrtov, njihova površina, donos in davčna odmera,
- število parcel pašnikov, grmičevja in gozda, njihova površina, donos in davčna odmera,
- število parcel jezer in rek, njihova izmera in donos,
- zbirni donos in davčna odmera.

²¹ AS, zbirka patentov, patent 20. 4. 1785, priloga Belehrung für die Ortsobrigkeiten ... § 15.

Podatki, zapisani na navedenem obrazcu, nudijo raziskovalcu prikaz stanja površin glavnih katastrskih kultur in njihovo donosnost v okviru posameznega posestnika, z obdelavo pa nam dajejo sliko posestnega stanja v posamezni katastrski občini oziroma v posameznem naselju kot delu katastrske občine.

V obrazcu individualnega izkaza oziroma posestnega lista je zajeto stanje nepremičnin posameznega posestnika. Obrazec ima naslednje rubrike: topografska številka parcele, ime ledine in katastrska kultura parcele, površina parcele po izmeri, kontrolirani donos zemljišča (oceno donosa na 1 oral je dala komisija) in donos celotnega posestva.

V glavi obrazca so še zajeti podatki o gospodstvu, okrožju, ime in priimek posestnika, hišna številka, občina in tekóča številka lastnika v okviru občine. Vpisi parcel v posestnem listu so zajeti po katastrskih kulturah, ki so razvrščene v štiri skupine, in sicer: njive, vinogradi, ribniki, ki odgovarjajo po donosnosti njivskim parcelam; travniki, vrtovi in ribniki, ki odgovarjajo po donosnosti travniškim parcelam; pašniki, grmičevje in gozdovi ter jezera in reke. Parcele so v posestnem listu navedene po vrstnem redu ledin.

Posestni list ima na zadnji strani tudi pomožni obrazec, v katerem je denarni izračun donosa posameznih katastrskih kulturnih zemljišč in izračun vsote zemljiškega davka, ki jo mora posamezen posestnik plačati. Posestne liste so morali podpisati posestniki.

Razen navedenih treh glavnih obrazcev so ohranjeni pomožni obrazci za izdelavo katastrskega operata in za izračun vrednosti pridelkov. Med pomožnimi obrazci sta najpomembnejša zbirnik ali sumarij ter obračunski list za izračun donosa. Pomožni obrazci niso ohranjeni za vse občine. Pri nekaterih občinah so ohranjeni poleg obrazcev katastrskega operata še popisi hiš z napovedjo donosa od hiš. Ti so bili izdelani v glavnem za mestne in trške občine. Razen tega je pri nekaterih občinah ohranjen še popis gozdnih parcel. Glavni obrazci, pomožni obrazci in ostali popisi, izdelani v zvezi z jožefinsko davčno regulacijo, predstavljajo jožefinski katastrski operat, ki je nastal v letih 1785 do 1789. V uporabi je bil le od novembra 1789 do konca aprila 1790.

V pripravah za uvedbo stabilnega katastra v avstrijskih deželah ima odločilno vlogo cesarski patent Franca I. z dne 23. 12. 1817.²² Izmera zemljišč je temeljila na obširnih pripravah in na novih dosežkih zemljemerstva v začetku 19. stoletja. Podlaga za novo katastrsko izmero je bila vzeta iz jožefinskega katastrskega operata, ki ga je bilo treba izboljšati in izpopolniti. Katastrske občine jožefinske dobe so imele že svoj zaključen teritorij, ki je bil ponekod v pojožefinskem obdobju nekoliko preoblikovan. Dale so izhodišče in osnovo za pristop k novi franciscejski katastrski izmeri. Poudariti je treba, da je bila katastrska občina tista teritorialna enota, v okviru katere se je izvedla meritev in ocenitev zemljišč. Sama izmera je bila za takratne razmere izredno natančna ter pomeni velik uspeh tedanje Avstrije na področju geodetske službe in zemljemerstva. Mnogo je k temu prispevalo dejstvo, da je nekdanji ročni sistem merjenja zemljišč nadomestilo merjenje z merilnimi instrumenti²³ in da so merjenje opravili šolani zemljemerci, ki so bili za ta namen pritegnjeni iz vojaških vrst²⁴, ter zemljemerci, ki so izšli iz vrst diplomantov Politehničnega inštituta na Dunaju, ustanovljenega 6. 11. 1815.²⁵

Za pripravo in izdelavo katastra in nove davčne regulacije so bili ustanovljeni posebni upravni organi in komisije, tako na ravni centralnih uradov na Dunaju,

²² AS, zbirka patentov, patent 23. 12. 1817.

²³ Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Catasters in Folge des 8ten un 9ten Paragraphes des Allerhöchsten Patentes vom 23. December 1817 angeordneten Landes-Vermessung. Wien, 1824, str. 41, § 214.

²⁴ Branko Korošec, Naš prostor v času in projekciji. Oris razvoja zemljemerstva, kartografije in prostorskega urejanja na osrednjem Slovenskem. Ljubljana 1978, str. 173; Karl Ulbrich, Zeittafel zur historischen Entwicklung der österreichischen Katastralvermessung. 150 Jahre österreichischen Grundkataster. Wien 1967, str. 174.

²⁵ Ulbrich, str. 174 in 187.

kakor tudi v posameznih deželah.²⁶ Na Kranjskem je delovala Deželna komisija za regulacijo zemljiškega davka ter tri okrožne komisije. Okrožno komisijo je vodil okrožni glavar ali njegov namestnik, sestavljali pa so jo okrožni komisar, ki je bil pristojen za reševanje političnih poslov, poddirektor mapiranja, ki je vodil merjenje, ter inšpektor za ocenitev. Deželni komisiji, ki ji je pripadalo vodenje vseh katastralno-meritvenih poslov v deželi, je načeloval predsednik. Deželni komisiji so med drugim pripadale naslednje pristojnosti²⁷:

- izvajanje ukrepov v zvezi z grafično triangulacijo in opisom meje,
- izdelava delovnega načrta za podrobno merjenje, preskrba finančnih sredstev za merjenje,
- izvajanje delovnega načrta, dajanje navodil poddirektorjem in inšpektorjem ter podrejenim geometrom in njihovim pomočnikom,
- nastavitev civilnih geometrov in njihovih pomočnikov za izvršitev meritvenih del in izdelavo katastrskega operata,
- odločanje o napredovanju geometrov v višje položajne razrede in odločanje o drugih personalnih zadevah uslužbencev, ki sodelujejo pri katastrski izmeri,
- dajanje drugih navodil, s katerimi se bo delo pri izmeri kar najbolje odvijalo.

Okrožna komisija je imela naslednje pristojnosti²⁸:

- nadzorovanje izmere in pravilnosti določanja mej zemljiških parcel in mej katastrskih občin,
- izvajanje odredb okrožnega urada v primeru potrebe po sprotne reševanju problematike pri izmeri zemljišč,
- posredovanje pomoči inšpektorjem in geometrom, ki so jo morali dajati okrajni in občinski uradi,
- odstranjevanje vseh ovir, ki so nastale v zvezi z izmero zemljišč,
- nadzorovanje del na območju okrožnega urada, izvajanje ukrepov v primerih zastajanja del na zemljiški izmeri ter dajanje poročil Deželni komisiji o svojem delu.

Pri pripravah in pri izvedbi zemljiške izmere so bili soudeleženi naslednji izvajalci: triangulacijski poddirektor, pristojen za vodenje trigonometričnih operacij, deželni direktor za mapiranje, ki je vodil merjenje v vseh sestavnih delih, inšpektor za mapiranje, ki je vodil potek izmere v posameznih okrajih, grafični triangulator, ki je določal grafične točke in vodil snemanje teh točk, geometer za popis občinske meje, ki je izdelal skico občinske meje in je sodeloval pri izdelavi popisa občinske meje, geometer za podrobno merjenje, ki je izdelal katastrski operat, pomočnik geometra, ki je sodeloval pri merjenju in izračunavanju zemljiških površin, merilni pomočnik ter merilni strežnik, indikator, ki ga je imenovala občina in je bil dober poznavalec stanja občinskih mej in mej posameznih parcel. Indikatorja je v primeru neustreznosti geometer lahko odpustil in zahteval od občine, da mu dodeli novega.

Pred začetkom meritvenih del je bilo treba najprej določiti geodetsko osnovo za merjenje. Po določitvi koordinatnega sistema za vso Avstrijo in po določitvi koordinatnih točk, ki so bile za slovensko ozemlje na Schöcklu pri Gradcu in na Krimu pri Ljubljani²⁹, je bila dana podlaga za izvedbo triangulacije in za katastrsko izmero.

Izmera zemljišč je potekala v več fazah. Najprej je bilo treba določiti grafično mrežo za merjenje. S tem je bilo ozemlje občine razdeljeno na mapne liste. Za vsak mapni list je bila predvidena površina ene kvadratne milje. Na vsakem listu je bilo treba določiti tri trigonometrične točke, ki jih je z merilnimi aparati določil grafični triangulator³⁰ in jih je bilo treba vnesti na mapni list. Neposredno po opravljeni grafični triangulaciji je sledil popis občinske meje. To delo je bilo po pravilu opravljeno eno leto pred izvajanjem podrobnega merjenja zemljišč.³¹ Popis občinske meje je opravil za to določen geometer. Pri popisu občinske meje so sodelovali še

²⁶ Instruktion . . . § 1—18.

²⁷ Instruktion . . . § 7.

²⁸ Instruktion . . . § 12.

²⁹ Lego, str. 31; Ulbrich, str. 173.

³⁰ Instruktion . . . § 116—122.

³¹ Instruktion . . . § 167.

en uradnik okrožnega ali okrajnega urada, predstojnik občine ter po dva izvoljena predstavnika občine, ki sta dobro poznala občinske meje, ter predstavnik sosednje mejne občine. Razpored in vrstni red popisa občinske meje je določila okrožna komisija.³²

Podrobno merjenje je bilo opravljeno z merilnimi inštrumenti³³, ki so jih sestavljali: merilna mizica, vodna tehtnica, dioptersko ravnilo, svinčnica, 10 col dolga merilna veriga in risalni pribor. Podrobno merjenje je opravil geometer s sodelovanjem pomočnika, merilnega pomočnika, merilnega strežnika in indikatorja. Merjenje na terenu se je opravljalo od pomladi do pozne jeseni, obdelava z merjenjem pridobljenih podatkov pa je bila izvršena v zimskem času.³⁴ Obdelava podatkov je obsegala dodelavo originalnih katastrskih map, izdelavo indikacijskih skic, izračun izmerjenih površin, izdelavo vseh zapisnikov (zapisnik zemljiških parcel, zapisnik stavbnih parcel), izdelavo abecednega seznama posestnikov in izkaz površine zemljišč po katastrskih kulturah.

Originalne katastrske mape in indikacijske skice so bile izdelane v merilu 1 : 2880; za merjenje v težko dostopnih krajih se je lahko uporabljalo merilo 1 : 5760, za merjenje v mestih pa tudi merilo 1 : 1440 ali celo 1 : 720.³⁵ Ko je geometer izdelal indikacijsko skico, ki je bila potrebna za komisijski ogled na terenu, je bil opravljen komisijski ogled izmere na terenu³⁶, pri katerem so sodelovali uradnik okrajnega gospodstva, župan in izvoljeni občinski odborniki. Vsi prisotni so po komisijskem pregledu s svojimi podpisi izjavljali na vsakem listu indikacijske skice, da je bila izmera pravilno opravljena.

Geometer je podrobno merjenje opravil v okviru občine po posameznih listih in po ledinah. V kolikor določena ledina še ni imela svojega imena, ga ji je lahko dal geometer.³⁷ Take ledine so bile nove tvorbe pri rajonizaciji zemljišč v okviru katastrske občine in so nastale zaradi olajšanja dela pri izvedbi izmere.

Franciscejski katastrski operat ima dva dela, spisovnega in grafičnega. Spisovni del je sestavljen po obrazcih, v katerih so zajeti vsi podatki o izmeri in podatki za pridobitev hitre informacije o posameznem posestniku ali o posameznem zemljišču. Spisovni del katastrskega operata sestavljajo³⁸: zapisnik (protokol) zemljiških parcel, zapisnik (protokol) stavbnih parcel, izkaz površine zemljišč po katastrskih kulturah, abecedni seznam zemljiških posestnikov, popis mej katastrske občine, seznam neznanih lastnikov zemljišč, zapisnik o izračunavanju površine zemljišč, pismena dokazila o imenovanju. Ob tem velja poudariti, da katastrski operat na Kranjskem ne vsebuje zadnjih treh sestavnih delov franciscejskega katastrskega operata.

Zapisnik zemljiških parcel predstavlja numerično evidenco vseh obdelovalnih in drugih parcel v občini, ne glede na katastrsko kulturo. Pojem parcela je bil opredeljen v navodilu: to je posebna zemljiška enota, vezana na lastništvo in na vrsto katastrske kulture. V navodilih se je tudi priporočalo, naj bi bile meje posameznih parcel čimbolj naravne. Med zemljiške parcele se ob merjenju ni štelo zemljišč, ki so bila manjša od 25 klafter.³⁹ Taka so bila navadno ob hišah kot majhni vrtovi ali pa ob njivah kot travniške parcele, ki so služile za obračanje živine pri obdelavi njiv. Prve so zato vračunali med stavbne, druge pa med njivske parcele. Pripomniti velja, da izvajanje tega navodila ni bilo dosledno speljano.

Zapisnik zemljiških parcel vsebuje naslednje rubrike: številka mapnega lista, v katerem je narisana parcela, ime ledine, tekoča številka parcele, vrsta lastništva parcele (dominikalna, rustikalna), lastnik parcele (hišna številka, priimek in ime, poklic in kraj bivanja), vrsta zemljišča po katastrski kulturi, površina v oralih in

³² Instruktion . . . 171.

³³ Instruktion . . . 214.

³⁴ Instruktion . . . 455.

³⁵ Instruktion . . . 145, 197—203, Lego, str. 38.

³⁶ Instruktion . . . 352.

³⁷ Instruktion . . . 286.

³⁸ Instruktion . . . 488, Lego, str. 40.

³⁹ Instruktion . . . 246, 248; Karl Ulbrich, Die Entwicklung des Zeichenschlüssels der österreichischen Katastralvermessung. 150 Jahre österreichischer Grundkataster, Wien, 1967, str. 160.

Sfr's. obel

klaftrah, kakovostni razred, čisti letni donos v kovanem denarju, vrednost zemljišča, pripombe. V zapisniku zemljiških parcel so zajete vse zemljiške parcele po tekočih številkah, ki so vpisane v katastrski mapi. Najprej so popisane vse parcele posameznih lastnikov, zatem pa so popisane še parcele cest in poti, rek in potokov. Nekatere rubrike so v zapisniku ostale neizpolnjene, zlasti so ostale prazne rubrike, ki so bile namenjene zapisu vrednosti in oceni zemljišča. Verjetno so te rubrike ostale neizpolnjene zaradi tega, ker je bila ocenitev zemljišč opravljena nekaj let po izdelavi zapisnika. Poimenovanje katastrskih kultur za posamezne zemljiške parcele so v zapisnik vpisali po določenem ključu. Ta ključ je predvideval naslednje katastrske kulture⁴⁰: zelenjavni vrt, sadovnjak, park, vinograd, hmeljnik, travnik (suh ali moker), travnik s sadnim drevjem, pašnik, močvirje, močvirje s trstiko, njiva, njiva s sadnim drevjem, njiva z oljkami, njiva z drevesi in vinsko trto, riževo polje, gozd, grmičevje, peskokop, ilovna jama, kamnolom, šotišče, gole skale, pustota, reka ali potok, jezero ali ribnik, solina, pot, stavbna parcela. V zapisniku naletimo tudi na drugačna poimenovanja, zlasti pri opisovanju gozdnih parcel, kjer najdemo zapis: mlad gozd, srednji gozd, visoki gozd, poleg tega pa tudi listnati gozd, iglasti gozd in mešani gozd. Pri izmeri gozdnih parcel je vedno sodeloval gozdarski izvedenec, ki je tudi določal kategorijo gozda za zapis v zapisnik.⁴¹ Na koncu vsebuje zapisnik povzetek o izmerjenih površinah, in sicer po posameznih straneh zapisnika. Razen tega so na koncu zapisnika podpisi oseb, ki so zapisnik izdelale in izračunale površino zemljišč ter datum izdelave zapisnika. Zapisnik ima obliko broširane knjige.

Zapisnik stavbnih (gradbenih) parcel obsega podatke o zgradbah, postavljenih na teh parcelah. V stavbno parcelo so vključene vse zgradbe enega lastnika v okviru istega dvorišča, vključno z manjšim vrtom ob hiši. Če so bile hiše postavljene druga ob drugo v strnjeni pozidavi in so bile last različnih posestnikov, so po navodilih popisali vsako zgradbo posebej kot posebno stavbno zemljišče. V zapisniku so stavbne parcele vpisane kot stanovanjska hiša, stanovanjska hiša z dvoriščem, gospodarsko poslopje z dvoriščem, hlev z dvoriščem, stanovanjska hiša z gospodarskim poslopjem, stanovanjska hiša s hlevom, grajsko poslopje, kovačnica, mlin, žaga, cerkev itd. Stanovanjske hiše so v zapisniku vpisane tudi kot zidana ali lesena stanovanjska hiša ali pa kot pritlična hiša oziroma hiša v dveh ali več nadstropjih.

Obrazec zapisnika za stavbne parcele ima naslednje rubrike: številka lista v mapi, podatek o lastniku zgradbe (ime in priimek, poklic, kraj stanovanja), podatek o hiši in zgradbi po namenu (hišna številka, stanovanjska hiša oziroma druga vrsta zgradbe in skupna površina parcele), letni donos hiše v kovanem denarju, pripombe. V zapisniku stavbnih parcel niso vse rubrike izpolnjene, zlasti velja to za rubriko o letnem donosu hiše. Zapisnik je datiran in podpisan od njegovih sestavljalcev ter vezan v broširani obliki.

Obrazec za abecedni seznam zemljiških posestnikov katastrske občine je namenjen pregledu lastnikov zemljišč in evidentiranju vseh parcel, ki jih je posedoval posamezen lastnik. Ta obrazec je služil kot pripomoček za pridobitev hitre informacije o posestnem stanju določenega posestnika v katastrski občini. Obrazec ima naslednje rubrike: tekoča številka, ime sekcije, v kateri ležijo posamezne parcele, podatek o lastniku (hišna številka, ime in priimek, vključno z domačim imenom, poklic, stanovanje), pripombe. Abecedni seznam je vezan v broširani obliki.

Obrazec za izkaz površine zemljišč po katastrskih kulturah je sestavljen na enem listu in je namenjen zbirnemu seštevu površine vseh vrst katastrskih kultur v občini. V obrazcu so zajete vse po uradnem ključu zajete katastrske kulture, vključno s stavbnimi parcelami. Pri izpolnjevanju tega obrazca so mnoge rubrike ostale neizpolnjene, ker določenih katastrskih kultur v posameznih občinah ni bilo, obrazec pa je bil izdelan za zajetje vseh katastrskih kultur.

⁴⁰ Instruktion . . . , priloga Vorschrift zur Zeichnung der Katastralpläne.

⁴¹ Instruktion . . . , § 254.

Zapisnik o popisu meje katastrske občine nima predpisanega obrazca. Izdelan je bil po ustaljenem postopku za izdelavo takega popisa. Zapisnik sestavljata dva dela, in sicer predhodni popis, ki je bil narejen pred izvedbo podrobne izmere in vsebuje tudi katastrsko skico z opisom meje in popisom mejnikov ter končni popis meje, v katerem so zajeti podatki o razsežnosti občine v dolžino in širino, položaj katastrske občine v okviru okrajne gosposke ter opis meje s postavljenimi mejniki. Predhodni popis meje izkazuje tudi podatke o osebah, ki so sodelovale pri obhodu meje. Zapisnik so nato tudi podpisali, med podpisniki je uradnik gosposke, geometer, župan, po šest izvoljenih občinskih odbornikov ter zastopniki mejnih občin. Končni zapisnik o popisu meje je bil izdelan po zaključku izdelave katastrskega operata oziroma pred predajo katastrskega operata inšpektorju za merjenje, ki je bil pristojen za njegov pregled. Zapisnik o popisu meje je vezan v broširani obliki.

Grafični del katastrskega operata predstavljajo originalna katastrska mapa, indikacijska skica, mapna kopija in rektifikacijska mapa.

graf. del

Originalna katastrska mapa je bila izdelana kot avtentičen naris stanja vseh zemljišč v katastrski občini v merilu 1 : 2880. Originalne katastrske mape so bile izdelane na izredno kvalitetnem papirju ročne izdelave z vodnim znakom tvrde, ki ga je izdelala in grbom. Vsak posamezen list katastrske mape meri 71,5 cm × 58 cm. Vsak list ima predpisan rob 2,5 cm, ki se ni smel uporabiti za zajemanje narisa katastrskih površin. Vsak list katastrske mape je bil oštevilčen s tekočo rimsko številko. Vsi mapni listi ene katastrske občine so bili nato vloženi v poseben ovoj, na katerem je bila nalepka s pripadajočimi podatki katastrske občine in mapna skica. Originalna katastrska mapa je obarvana z barvami, določenimi za označitev posameznih katastrskih kultur po navodilih za izvedbo katastrske izmere. Barvni toni posameznih katastrskih kultur v okviru ene katastrske občine so se morali pokrivati, na kar so morali inšpektorji ob končnem pregledovanju mape posebej paziti. Barvne nianse po posameznih katastrskih kulturah⁴² so bile za njivo rumenkastorjava ali tobačnorjava, za vrt sočnozelena, za travnik svetlozelena, za pašnik bledozelena, za kostanjev gozd rjava, za gozd temnosiva ali bledečrna, za potok in vodo svetlo-modra, za jezero in ribnik močna modra, za riževo polje svetlo-modra z rjavimi črtami, za šotišče, gramozno jamo rjava, za pustoto brez barve, za kamnolom modra s tušem, za vozno pot svetlorjava, za stezo, pot svetlorumena, za zidano hišo, kamnit most svetlordeča, za javno zgradbo rdeča s poudarkom sprednje fasade, za leseno hišo svetlorumena s poudarkom fasade z debelejšo črno črto.

V obarvano mapo so vpisali in vrisali ostale napise in oznake.⁴³ Stavbne parcele so oštevilčili s črnim tušem, zemljiške parcele pa z rdečim. Vsi ostali vpisi v katastrski mapi so zapisani s črnim tušem, v skladu z navodilom za izvedbo katastrske izmere, ki je vsebovalo enotne normative za izdelavo napisov za imena krajev in ledin ter drugih vpisov v katastrsko mapo. V katastrski mapi ni bilo dovoljeno uporabljati kakršnihkoli olepšav za zapisovanje podatkov. Na vsak list katastrske mape se je moral podpisati geometer, ki je izdelal mapni list.

Originalna katastrska mapa ima naslednje podatke: številko zemljiške parcele, številko stavbne parcele, naris stavbe oziroma gradbenega objekta, zapis imena naselja, zapis imena ledine, zapis topografskega znaka za določene katastrske kulture.

Zapisovanje topografskih oznak in drugih zapisov v katastrsko mapo se je izvedlo na osnovi posebnega ključa za vpisovanje in vrisavanje konvencionalnih znakov posameznih katastrskih kultur.⁴⁴ Med temi znaki so pri nas najpogostejši znaki za označevanje pašnikov (črka W), skupnih pašnikov (črki GW), gozdov (smrečica in črki MH za iglast gozd srednje starosti, drevesce za listnat gozd, črki GH za mešan gozd) in vinogradov (ob kolu navita vinska trta).

Originalna katastrska mapa je grafični naris zemljišč, ki ga je geometer izdelal ob merjenju na terenu. Velikost posameznega mapnega lista je bila vnaprej dolo-

⁴² Instruktion . . . , § 466—475.

⁴³ Instruktion . . . , § 455—465.

⁴⁴ Ulbrich, Die Entwicklung . . . , str. 160, 161.

čena. Vsak mapni list je bil ob merjenju na terenu prilepljen z jajčnim beljakom na merilno mizico. S tem je bila zagotovljena nepremičnost mapnega lista na mizici ob merjenju oziroma zajemanju parcel na mapni list. Mapni listi, ki imajo sledove jajčnega beljaka, predstavljajo originalni list franciscejske katastrske mape, mapni listi, ki teh sledov nimajo, pa so lahko le kopije ali dvojniki.

Indikacijska skica je prav tako grafični naris zemljišč katastrskega operata, ki se po točnosti in izdelavi skoraj povsem približuje narisu zemljišč v originalni katastrski mapi.⁴⁵ Indikacijska skica je izdelana v merilu 1 : 2880. En list originalne katastrske mape predstavlja štiri liste indikacijske skice. Velikost lista indikacijske skice je 34 cm × 27,5 cm. Indikacijska skica je izdelana na kartonu kot podloga za komisijski ogled o opravljeni izmeri na terenu. V skladu z navodili o izdelavi indikacijske skice so v indikacijske skice poleg vpisov, ki jih vsebuje originalni mapni list, vnešeni še podatki o lastniku zemljišča, hišna številka, kraj bivanja lastnika in izmera zemljišča. Če je bila zemljiška parcela last več koristnikov oziroma vasi, so navedena vsa njihova imena oziroma imena vasi, iz katerih so bili koristniki parcele. V posameznih parcelah so tudi vrisani konvencionalni znaki za označevanje posameznih katastrskih kultur.

Indikacijsko skico sestavlja več listov, ki so posebej označeni. Prvi naslovni list indikacijske skice je namenjen označitvi, zato vsebuje ime občine, ime davčnega okraja in okrožja ter pomanjšano skico katastrske občine, tekočo številko katastrske občine, določeno ob ureditvi oziroma razvrstitvi v mapnem arhivu. Poleg tega je še podpis geometra, ki je opravil izmero ter letnica izdelave. Naslednji listi indikacijske skice so oštevilčeni v smislu tekočega oštevilčenja listov v originalni katastrski mapi. Na vsakem listu je tudi podpis geometra, ki je indikacijsko skico izdelal. Indikacijske skice so bile izdelane zaradi preverjanja pravilnosti opravljene izmere na terenu. Preverjanje je opravila posebna komisija, člani komisije pa so s svojimi podpisi na hrbtini strani vsakega lista indikacijske skice potrdili pravilnost izmere oziroma ugotovljenega stanja na terenu.⁴⁶ Poleg podpisov in datuma komisijskega ogléda ter ustreznega žiga so na listih indikacijske skice, na katerih so zajeta naselja, še zapisi imen vseh posestnikov, hišne številke ter imena ledin. Komisijski ogled stanja na terenu je trajal več dni, kar je razvidno iz datumov, ki so zapisani na posameznih listih. Indikacijske skice so obarvane z enakimi barvami kot originalne katastrske mape.

Indikacijska skica ima zajete naslednje podatke: številko parcele, izmero parcele, ime in priimek lastnika parcele, hišno številko lastnika parcele, oznako za vrsto lastništva parcele (d = dominikalna lastnina, ueb = kmečka lastnina), imena krajev in ledin, naris stavb in gradbenih objektov, vpis topografskih in konvencionalnih znakov za katastrske kulture po predpisanem ključu.

Mapne kopije oziroma kopije originalne katastrske mape so vereti odraz originalne katastrske mape in so bile izdelane za upravne in druge potrebe ter z namenom varovanja originalnega izvoda katastrske mape. Mapne kopije so bile izdelane v Litografskem inštitutu na Dunaju.⁴⁷ En izvod kopije originalne katastrske mape je bil obarvan in so ga uporabljali kot izvedbeno katastrsko mapo, v katero so kasneje vrisavali vse popravke, ki so nastali s spremembo stanja na terenu. Druge mapne kopije niso bile obarvane, razen zgradb, ki so jih obarvali ročno z rdečo ali rumeno barvo, s katero so razlikovali kvaliteto posamezne zgradbe oziroma gradbeni material, iz katerega je bila stavba zgrajena.

Rektifikacijska mapa je bila izdelana v začetku 40. let 19. stoletja, torej približno 20 let po nastanku originalne mape.⁴⁸ Za rektifikacijske mape so uporabljali nebarvane mapne kopije. Ta mapa vsebuje vse popravke in dopolnitve, ki so nastale

⁴⁵ Instruktion . . . , § 346.

⁴⁶ Instruktion . . . , § 353.

⁴⁷ Lego, str. 40.

⁴⁸ Franz Allmer, Der stabile Kataster in Steiermark. Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs. Folge 26, Graz 1976, str. 87–98; Karl Lego, [n. d.] str. 42.

v času po prvotni katastrski izmeri. V mapi so z rdečim tušem izrisani popravki na parcelah, kjer so nastale spremembe, zlasti v času razdeljevanja velikih šrenjskih parcel med več lastnikov, ob delitvah kmetij, gradnji novih prometnih poti in v zvezi z industrializacijo v naseljenih krajih. Oštevilčenje posameznih parcel ni bilo izvršeno, razen na parcelah, kjer so bili opravljeni popravki. Pri popravkih so zadržali staro parcelno številko, kateri so dodali v obliki ulomka še dodatno podštevilko od 1 naprej. *Rektif.* Rektifikacijsko mapo so hranili v posebnem ovojju, ki so ga opremili s posebno nalepko z ustreznim napisom. Rektifikacijska mapa je skupaj z originalno mapo tvorila osnovo za izdelavo kasnejših reambulančnih katastrskih operatov.

Ureditve in ohranjenost katastrskih operatov

Terezijanski katastrski operat je bil izdelan v okviru posameznih dežel. Katastrski operati so urejeni po okrožjih po enotnem ureditvenem sistemu, ki je slonel na razporeditvi nosilcev dominikalne posesti.⁴⁹ Katastrski operat je razvrščen po naslednjem zaporedju: prelati in samostani, župniki in beneficijati, cerkve in bratovščine, župniki s primanjkljajem duhovniške plače, špitali, plemstvo, drugi lastniki, deželnoknežja mesta in trgi, novo ugotovljena imenja.

Na Kranjskem sta bila skupaj 1102 imetnika dominikalne posesti, od katerih je bilo 436 cerkvenih, 248 plemiških, 12 mest in trgov, 8 špitalov, 71 drugih lastnikov ter 321 na novo ugotovljenih imenj, ki so nastala po vpisu v imenjsko knjigo iz leta 1618.

Arhivsko gradivo terezijanskega katastrskega operata je ohranjeno skoraj v celoti. Kmečke napovedi so vezane v posebne knjige, ki jih imenujemo napovedne tabele. Za Kranjsko je ohranjenih 211 knjig kmečkih napovedi. Dominikalne napovedi so zbrane v obrazcih A, B, C, D, ki so priložene gradivu tako imenovanih rektificiranih dominikalnih aktov. Dominikalne napovedi predstavljajo manjši del tega arhivskega fonda, ki sicer obsega 120 obsežnih fasciklov arhivskega gradiva. Obračunske tabele predstavljajo najmanjši del terezijanskega katastrskega operata in obsegajo le 8 knjig.⁵⁰ Za iskanje gradiva je na razpolago poseben indeks, v katerem so po posameznih okrožnih uradih zajeti po določenem vrstem redu vsi nosilci dominikalne zemljiške posesti na Kranjskem.

Arhivsko gradivo terezijanskega katastrskega operata je bilo nekdaj shranjeno pri Deželnem oziroma kasnejšem Okrožnem sodišču v Ljubljani, odkoder je bilo prevzeto v Osrednji državni arhiv leta 1948.

Jožefinski katastrski operat je nastal v letih 1785—1789. V skladu s 43. členom pouka o popisu, izmeri in napovedi zemljišč iz leta 1785 naj bi se hranil katastrski operat pri županu katastrske občine. Operat naj bi bil pri njem na vpogled vsakemu občanu. Kasneje so hrambo katastrskega operata pogojevali z varnostjo pred požarom. Prvotno določilo je bilo spremenjeno tako, da naj se katastrski operat hrani v zidani in ognjavarni niši pri županu ali pa v župnišču. Po prenehanju veljavnosti jožefinskega katastrskega operata naj bi se operat shranil pri okrajnih gosposkah, odkoder je bil leta 1814 predan novonastalim okrajnim oblastvom.⁵¹ Če je bilo to izvedeno, še ni raziskano. Prav tako ni razjasnjeno stanje hranjenja jožefinskega katastrskega operata za Kranjsko za čas od njegovega nastanka do leta 1950, ko je bilo gradivo odkrito v posloppju Narodnega muzeja v Ljubljani. Vse dotlej smo bili prepričani, da je jožefinski katastrski operat za Kranjsko uničen. To stališče je objavil tudi dr. Maks Miklavčič v svoji disertaciji.⁵² Z odkritjem katastrskega operata leta 1950 in z njegovo ureditvijo se je pokazalo, da je ohranjena približno ena tretjina jožefinskega katastrskega operata za Kranjsko. Od 879 katastrskih občin⁵³ je

⁴⁹ AS, Repertorium zu den rectific. Dominical-Akten und Bekenntniss-et Calculations Tabellen.

⁵⁰ Splošni pregled fondov Državnega arhiva LRS, Ljubljana 1960, str. 80.

⁵¹ AS, Jožefinski katastrski operat za katastrsko občino Črnomelj.

⁵² Maks Miklavčič, Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave, GMS, Ljubljana 1945, str. 7.

⁵³ Miklavčič, str. 37.

ohranjeno gradivo za 375 občin in še to ne v celoti. Gradivo je ohranjeno za 148 katastrskih občin ljubljanskega, za 163 občin novomeškega in za 64 občin postojnskega okrožnega urada. Veliko gradiva je ohranjenega v zelo slabem stanju, ker je bilo zaradi nepravilne hrambe izpostavljeno uničevanju. Gradivo je urejeno po katastrskih občinah, te pa v okviru nabornih gospodstev in po okrožnih uradih. Za gradivo obstoja poseben inventarni popis.

Arhivsko gradivo franciscejskega katastrskega operata za slovensko ozemlje je nastalo v letih 1818—1828, rektifikacijske mape pa so nastale kasneje. Triangulacija in katastrska izmera sta bili najprej opravljeni v Slovenskem Primorju in Istri, in sicer v letih 1817—1825, na Štajerskem v letih 1819—1825, na Kranjskem v letih 1822—1826 in na Koroškem v letih 1825—1828.⁵⁴ Ozemlje Prekmurja ni bilo zajeto v katastrsko izmero v času vladanja Franca I.

Vse arhivsko gradivo franciscejskega katastrskega operata je bilo izdelano in urejeno po tedanjih predpisih. Ureditev je ostala do današnjih dni. Po predpisih je bilo gradivo franciscejskega katastrskega operata urejeno v okviru posameznih dežel. Že leta 1822⁵⁵ je izšel odlok, da se mora vse katastrsko gradivo na stopnji dežele shraniti v deželnem mapnem arhivu. Tu so gradivo uredili po okrožnih uradih, v okviru okrožnega urada pa po abecednem redu katastrskih občin. Na ta način so katastrske občine nato oštevilčili in vse gradivo ene katastrske občine vodili pod isto evidenčno številko, ki so jo zapisali na vse sestavne dele katastrskega operata. Ta ureditev je ostala do danes, razen za gradivo slovenskega dela Štajerske, ki je bilo v mapnem arhivu Finančne direkcije v Ljubljani preurejeno, tako da je bilo gradivo celjskega in mariborskega okrožja združeno in na novo oštevilčeno.

Arhivsko gradivo franciscejskega katastrskega operata je Arhivu izročila Republiška geodetska uprava v letih 1948, 1949, 1952, 1956, 1961. Franciscejski katastrski operat za slovensko ozemlje ni v celoti ohranjen, še najbolj popolno je gradivo za bivšo deželo Kranjsko, za katero je ohranjeno 2762 katastrskih map (originalne mape, mapne kopije in rektifikacijske mape) in 932 arhivskih škatel spisovnega (numeričnega) katastrskega operata. Za jugoslovanski del Štajerske je ohranjeno 2343 katastrskih map ter 1121 fasciklov spisovnega gradiva. Za jugoslovanski del Koroške je ohranjenih 81 katastrskih map ter 65 fasciklov spisovnega gradiva, za Slovensko Primorje je ohranjeno le 184 katastrskih map, ostalo gradivo je še izven Arhiva SR Slovenije. Da gradivo franciscejskega katastrskega operata ni v celoti ohranjeno, pričča dejstvo, da je na območju SR Slovenije 2641 katastrskih občin⁵⁶, v Arhivu SR Slovenije pa se hrani za franciscejske katastrske mape le 2334 občin.

Zemljiški kataster in njegov pomen

Zemljiški katastrski operat je bil pripravljen za poenotenje davčne osnove in za izračun davčne odmere. V tem smislu je vsak izmed navedenih treh katastrskih operatov predstavljal v določenem obdobju živo arhivsko gradivo. Z uvajanjem nove katastrske izmere, ki so jo pogojevale in narekovale vsakdanje spremembe katastrskega stanja, je bilo dopolnjevanje veljavnega katastrskega operata neobhodno potrebno. S tem so starejši katastrski operati postopoma izgubljali uporabno vrednost za tekoče upravne in druge poslovne namene. Stari katastrski operati so pridobivali na zgodovinskem pomenu in jih je bilo treba ohranjati kot dragocen zgodovinski vir.

Z reambulacno katastrsko izmero smo dobili nov katastrski operat, ki je, za menjal franciscejskega, le-ta pa je poleg nekdanje davčne uporabnosti pridobil na svoji dokumentarni vrednosti. Te pomenske razsežnosti in vrednosti starih katastrov so se pokazale zlasti pri zgodovinskih raziskavah. Za katastrsko gradivo so se začeli zanimati statistika, gospodarstvo, urejanje prostora z vidika uvajanja posebnih re-

⁵⁴ Ulbrich, Zeittafel . . . , str. 173; Lego, str. 31.

⁵⁵ Ulbrich, Zeittafel . . . , str. 188.

⁵⁶ Slovenija 1945—1975. Izdal Zavod SR Slovenije za statistiko. Ljubljana 1975, str. 75.

žimov uporabe zemljišč ter druge tehnične službe. Prav zaradi te širine je vse bolj naraščala pomembnost in uporabnost zemljiškega katastrskega operata.

Katastrski operati, ki so izgubili značaj živega arhivskega gradiva, uporabnega za tekoče upravne potrebe, so bili prenešeni iz mapnega arhiva v zgodovinski arhiv, kjer so postali dragocen zgodovinski vir za raziskave raznih področij znanosti. Poleg raziskovalcev zgodovinarjev proučujejo katastrske operate še geografi, etnografi, jezikoslovci, pravniki, ekonomisti, urbanisti, agronomi, gozdarji, umetnostni zgodovinarji ter drugi raziskovalci, ki v katastrskih operatih najdejo dokumente — osnovne vire za svoje raziskovalno delo. Katastrski operati so v arhivu postali najbolj rabljeno arhivsko gradivo. To pa tudi priča o širini in teži, pomembnosti katastrskih operatov kot zgodovinskih virov.

Katastrski operati so za zgodovino pisje, zlasti za gospodarsko zgodovino zakladnica najrazličnejših podatkov, ki ostaja takorekoč neizčrpna. Katastrski operati iz 18. stoletja vsebujejo številne podatke za gospodarska gibanja te dobe, to je dobe, ko so družbo pretresale ideje merkantilizma in fiziokratizma. Gospodarska gibanja v naših deželah bo treba v mnogih pogledih še razjasniti prav na osnovi gradiva in dokumentov, ohranjenih v katastrskih operatih. Vsestranska raziskava in obdelava podatkov v katastrskih operatih bo v marsikaterem pogledu dopolnila zgodovino tega razdobja, ki je bilo polno najrazličnejših pretresov, tako na gospodarskem področju, kakor tudi na področju prosvetljenstva in kulturnega osveščanja in bo morda prav davčna rektifikacija in prestrukturiranje kmečkega gospodarstva, ki sta zajeta v katastrskih operatih, dala podlago za odpiranje novih pogledov na zgodovino tega razdobja. Terezijanski katastrski operat nam v svoji popolnosti podaja stanje zemljiško-posestne razcepljenosti naših vasi in razdrobljenost naših kmetij sredi 18. stoletja. Posestno stanje našega podeželja je v jožefinskem katastrskem operatu, ki je nastal približno 30 let kasneje, že drugačno, in prav to obdobje nam podaja sliko obsežnosti sprememb posestnega stanja v dobi ene človeške generacije. Z vključitvijo stanja razmer po franciscejskem katastrskem operatu je možno prikazati stanje posestnih razmer našega kmeta v prehodu od podložništva do osvoboditve, iz fevdalnega družbenega sistema v začetno obdobje kapitalizma.

Katastrski operati nam nudijo vire za proučevanje gospodarskega stanja in življenja naših mest, trgov in vasi, za razvoj obrtništva, manufaktur in druge proizvodnje, podaja nam v svoji celovitosti vse podatke o lastništvu zemljišč in s tem tudi strukturo gospodarskega stanja in razslojevanja posestnikov. Nudijo nam vpogled v agrarno gospodarstvo, način obdelave in izkoriščanja zemlje, uvajanje novih agrarnih kultur, stanje živinoreje, izkoriščanje servitutnih pravic, določanje in spreminjanje cen kmetijskih pridelkov, uveljavljanje enotne vrednosti denarja in enotnih dolžinskih in površinskih mer, oblikovanje tržnih središč s posebnim ozirom na povezovanje urbanih naselij s podeželjem, ustvarjanje prometnih povezav, o kmečki trgovini, domači obrti, nastajanju ledinskih imen, spreminjanju krajevnih imen, spreminjanju krajine, posebej z vidika oblikovanja in spreminjanja naselij, širjenju naselij, izboljševanju bivalnih pogojev na osnovi osvajanja novih dobrin in materialne kulture, razširjenosti imen in priimkov in migraciji prebivalstva. Katastri so pomembni tudi za zgodovino uprave in nastajanje novih upravnih inštant, ter so zlasti v času nastajanja jožefinskega katastrskega operata dobili zasnovo za nadaljnjo upravno razdelitev. Posebno zgodovinsko in likovno vrednost pa predstavlja grafični del franciscejskega katastrskega operata. Originalne katastrske mape in indikacijske skice nam dajejo vizualno podobo narisa naše krajine s posebnim ozirom na upodobitev zemljiških in stavbnih parcel. Grafični narisi nam v odmerjenem prostoru prikazujejo stanovanjska in gospodarska poslopja, objekte sakralnega značaja, vodotoke, ceste, poti, razne naravne in druge posebnosti, zajete v krajini. Ta naris je sicer v ravnini in brez reliefne upodobitve. Katastrska mapa je zgodovinski dokument zajetja agrarnega, geografskega in urbanističnega trenutka naše krajine. To zajetje je bilo opravljeno še pred začetkom razcveta urbanizacije in razmaha

prometnih zvez. S tem zajetjem je ohranjena naša stara agrarna pokrajina z vsem prvotnim svojstvom oblikovanja poljske razdelitve in naselij. Zgodovinar in geograf zaradi tega uporabljata prav ta naris za svojo razlago zgodovine nastanka naselij in za zgodovino kolonizacije našega ozemlja. Katastrski operati predstavljajo pomembno in dragoceno kulturno dediščino, ki jo hrani Arhiv SR Slovenije.

Zusammenfassung

DAS GRUNDSTEUERKATASTER ALS GESCHICHTSQUELLE

Peter Ribnikar

Grundsteuerkatastraloperate des 18. und vom Beginn des 19. Jh. entstanden als Hilfsmittel für die Veranschlagung der Grundsteuer. Als Grundlage für deren Einrichtung dienten die kaiserlichen Patente Maria Theresias vom 12. August 1747, Josefs des Zweiten vom 20. April 1785 und Franz' des Ersten vom 23. Dezember 1817. Die Katasteroperate bekamen ihren Namen nach den erwähnten Kaisern, die das größte Verdienst bei deren Einrichtung hatten. Die Katasteroperate unterscheiden sich stark voneinander, vor allem hinsichtlich der Art der Erfassung der Angaben, der Registrierung der Grundstücke, der Vermessung der Grundstücke selbst und der Erklärungen zum Ertrag der Grundstücke.

Das Theresianische Katasteroperat entstand in den Jahren von 1748 bis 1756. Es setzte sich aus drei Teilen zusammen: bäuerliche oder rustikale Fassionen, herrschaftliche oder dominikale Fassionen sowie Abrechnungs- oder Kalkulationstabellen. Für die Fassionierung und für die Grundvermessung standen die Formulare A, B, C, D, E, F und G zur Verfügung. Für die Ausfüllung der Formulare gab es besondere Anweisungen. Das Katasteroperat entstand im Rahmen der Rechtsträger dominikaler Grundstücke, die im Gültbuch für Krain aus dem Jahr 1618 und für 321 neu festgestellte Besitzungen eingetragen waren. In Krain umfaßten die Katastralfassionen 1102 Inhaber dominikalen Besitzes. Die Vermessung der Grundstücke erfolgte sehr pauschal und wurde auf Grund der Menge des ausgesäten Getreides bzw. auf Grund der Menge des Ertrags auf den einzelnen Grundparzellen errechnet. Für die Saat wurde als einheitliches Maß der Merling von Ljubljana eingeführt. Das Katasteroperat enthält das Material über den Umfang des dominikalen Besitzes und über die Rechtslage der Eigentumsverhältnisse des bäuerlichen Besitzes. Aus dem Katasteroperat von Krain ist die Aufsplitterung der Grundstücke um die Mitte des 18. Jh. ersichtlich. Das Operat enthält 120 Faszikel dominikaler Fassionen, 211 Bücher bäuerlicher Bekenntnistabellen und 8 Bücher Kalkulationstabellen.

Das Josefinische Katasteroperat entstand in den Jahren von 1785 bis 1789. In ihm sind zusammengestellt: die Fassion oder Erklärung, der Auszug einer genaueren Aufteilung oder der Subrepartitionsauszug sowie der Besitzbogen. Für die Ausfertigung des Katasteroperates wurden besondere Anweisungen für die Aufschreibung, Ausmessung und Ertragserklärung der Grundstücke sowie Anweisungen für die Durchführung der Ausmessung der Grundstücke nach Gemeinden herausgegeben. Für die Ausfertigung des Katasters wurden weiterhin besondere Formulare vorbereitet, in die die geforderten Angaben über die Aufschreibung, Ausmessung und den Ertrag der Grundstücke eingetragen werden mußten. Die Ausmessung der Grundstücke führten Vertreter der Gemeinde mit vorgeschriebenen Vermessungsinstrumenten aus. Die Einrichtung des Katasters basierte auf der Erfassung aller Parzellen, von denen irgendein Ertrag zu erwarten war. Der Ertrag wurde auf Grund des neunjährigen Durchschnitts, und zwar für den Zeitabschnitt von 1774 bis 1782 errechnet. Die Aufschreibung, Ausmessung und Ertragserklärung wurden nach Gemeinden als besonderen Verwaltungseinheiten durchgeführt, im Rahmen der Gemeinde aber nach Rieden, in deren Rahmen die Vertreter auch die Numerierung der Grundparzellen vornahmen. Für die Vermessung wurde als einheitliches Längenmaß die Wiener Klafter eingeführt. Krain war auf 879 Katastralgemeinden aufgeteilt. Das Katastraloperat ist nur für 375 Katastergemeinden erhalten und auch das nicht vollständig.

Das Katasteroperat aus der Zeit Franz' des Ersten stellt ein stabiles Kataster dar. Zur Grundlage für dessen Einrichtung wurde das Josefinische Kataster genommen, das ergänzt und verbessert werden mußte. Das Herangehen an das Kataster und dessen Ausführung selbst waren gut vorbereitet. Vorbereitet waren geodätische Grundlagen und ein grafisches Netz für die Vermessung. Festgelegt wurde der Maßstab 1 : 2880, das Messen wurde geschulten Landvermessern-Geometern übertragen, die mit vorgeschriebenen Meßinstrumenten und Meßeinrichtungen arbeiteten. Für das Messen wurde als einheitliches Maß die Wiener Klafter eingeführt. Für die Aus-

führung der Vermessung wurden besondere Anweisungen in Form einer umfangreichen Instruktion gegeben. Das slowenische Gebiet wurde in den Jahren 1817 bis 1828, und zwar nach den einzelnen Ländern, von der Katastervermessung erfaßt. Zuerst erfolgte die Vermessung im slowenischen Küstenland und in Istrien von 1817 bis 1825, in der Steiermark von 1819 bis 1825, in Krain von 1822 bis 1826 und in Kärnten von 1825 bis 1828.

Das Katasteroperat aus der Zeit Franz' des Ersten ist aus zwei Teilen zusammengesetzt, und zwar aus dem Register oder dem numerischen und dem grafischen Teil. Der erste Teil besteht aus dem Protokoll über die Grundparzellen, aus einem über Bauparzellen, aus einer Beschreibung der Grundflächen nach Katasterkulturen, aus einem alphabetischen Verzeichnis der Grundbesitzer und aus einer Darstellung der Grenzen der Katastergemeinde. Der grafische Teil des Katasteroperates umfaßt die originale Katastermappe, die Indikationsskizze, eine Kopie der originalen Katastermappe sowie die Rektifikationskatastermappe, die jedoch erst Anfang der vierziger Jahre des 19. Jh. eingeführt wurde. Der Registerteil des Katasteroperates enthält Angaben über Grundstücke und Berechnungen der Grundflächen. Er erklärt Angaben, die als Aufzeichnungen im grafischen Teil des Operates erscheinen. Die originale Katastermappe sowie die Indikationsskizze sind mit Farben gekennzeichnet, die für die Bezeichnung der einzelnen Katasterkulturen vorgeschrieben waren. Das Katasteroperat wurde nach seiner Ausfertigung in einem Mappenarchiv aufbewahrt, das auf Grund eines Beschlusses aus dem Jahr 1822 in jedem Land eingerichtet worden war. Das Katasteroperat wurde im Mappenarchiv auf der Grundlage der Bestimmungen der »Instruktion« geordnet. Das Katasteroperat aus der Zeit Franz' des Ersten für das slowenische Gebiet in Jugoslawien ist nicht vollständig erhalten.

Die Katasteroperate stellen ein sehr wertvolles und vielverwendetes Archivmaterial dar. Das Theresianische Kataster für das slowenische Gebiet wird im Archiv der SR Slowenien in Ljubljana, im Steirischen Landesarchiv in Graz und im Kärntner Landesarchiv in Klagenfurt aufbewahrt. Das Josefinische Katasteroperat für Krain und einen Teil Kärntens wird im Archiv der SR Slowenien, für die Steiermark aber im Steirischen Landesarchiv in Graz aufbewahrt. Das französische Katasteroperat befindet sich zum Teil im Archiv der SR Slowenien, zum Teil aber noch in anderen Institutionen außerhalb Jugoslawiens.

Katasteroperate sind eine geschichtliche Quelle, die Angaben für Forschungsarbeiten in verschiedenen Wissenschaftszweigen enthält und aus der Angaben für verschiedene Wissenschaftsbereiche geschöpft werden können, so z. B. für Historiker, Geographen, Ethnographen, Linguisten, Verwaltungshistoriker und Juristen, Ökonomen, Städteplaner, Agronomen, Forstwissenschaftler, Kunsthistoriker, Statistiker, Forscher technischer Dienste, der Raumgestaltung sowie Planungsfachleute für die Bodennutzung. Das Material des Registerteils der Katasteroperate bildet eine schier unerschöpfliche Schatzkammer mit Angaben zur Wirtschafts-, Verwaltungs- und auch Kulturgeschichte. Der grafische Teil aber stellt in seiner Gesamtheit eine erste zeichnerische Erfassung des slowenischen Gebietes dar, ohne Reliefgestaltung, in der Zeit vor dem Aufschwung der Urbanisierung und Entwicklung von Verkehrsverbindungen. Die Katasteroperate sind daher ein besonders wertvoller Teil des slowenischen Kulturerbes.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1984 izide že njen 55. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.